

FIGYELŐ

Néhány új könyvtörténeti kiadvány Közép-Európából. Az elmúlt évtizedekben több, nagyobb könyvtörténeti vállalkozás indult útjára a közép-európai országokban. Ezek alapkutatásokhoz kötődnek, és természetesen összefüggenek azzal, hogy a könyvtárak katalógusait a digitális világ használatára alakítják. A retrokonverziók igazából csak első pillanatban, és jobb híján hasznosak – több az információ, mint ha semmi nem volna –, a rekatalogizáláshoz igazi eredményeket. No és persze a könyv-, és könyvtártörténeti források rendszeres feltárása, nyilvántartása és kiadása, elektronikus formában is történő megjelenítése. Európai szinten is elkezdődtek az összefogó munkák (ISTC, CERL stb.), és ezek a lehetőségek további energiát adtak a munkához. Sajnálatos persze, hogy közös Európánk irányítói jobbra a munka technológiai – vagyis a vállalkozói, és nem intézményi – oldalát támogatják. Az intézményi munka tagországi hatáskör. És ebben, mi, itt Közép-Európában igencsak háttérben vagyunk. A közgyűjteményi és kutatói munka honorálása nem éri el átlagosan az európai migráns ellátás minimumaként javasolt pénzösszeg felét sem, vagyis a kutatásokban résztvevők nem végezhetnek rendszeres és koncentrált munkát. Mindezek ellenére van miről beszámolni, hiszen mindegyik országban lelkes könyvtárosok, kutatók és elkötelezett kiadók kierőszakolnak olyan támogatásokat, amelyek segítségével sorra jelentetik meg munkáikat.

Néhány évvel ezelőtt (1999-ben) számba vettem a munkák egy részét, most ezt az áttekin-tést folytatom néhány, frissen megjelent munka kapcsán. (MONOK István, *A szomszédos országokban folyó könyvtörténeti kutatásokról, Néhány figyelemreméltó katalógus (1978–1998) = Magyar Könyvszemle*, 1999, 120–130). Azóta is több könyv ismertetését jelentettem meg, de szükségesnek gondolom, hogy az újabb kutatási irányokról összefoglalást adjak. A már ismertetett könyvekre csak rövid utalást teszek.

A szlovákiai kollégák, a Nemzeti Könyvtár koordinálásával, évtizedekkel ezelőtt több nagy vállalkozásba kezdtek. Az egyik a retrospektív szlovák nemzeti bibliográfia folytatása. A 18. századra vonatkozó hat kötet meg is jelent (**Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 18. storočia. Seria A. Knihy. Zväzok I–VI.** Sost. Agáta Klimeková, Eva Augustínová, Janka Ondroušková, Martin, 2008, Slovenská národná knižnica). Természetesnek mondható, hogy az ezekben a kötetben leírt könyvek részét képezik a magyar retrospektív nemzeti bibliográfiának is, és a két munkaközösség – a szlovák és a magyar – példásan együtt is működik.

A másik program, az országban, a nyilvános könyvtárakban található, mintegy 27 ezer, 16. századi nyomtatvány egységes szemléletű katalogizálását, és a katalógusok gyűjteményenkénti közzétételét. Akkor 14 kötetet terveztek, és a 15.-ként egy közös mutatót, a rövid címeket megismételve (short-title catalog).

Az eredeti tervben a Szlovák Nemzeti Könyvtár állománya kötetet kapott volna (külön az oda került ferences és a nemesi könyvtárakból ide került kötetek), Pozsony három kötet (Egyetemi Könyvtár, az Evangélikus Líceumi Gyűjtemény és az egyéb könyvtárak), Késmárk, Kassa, Eperjes, Lőcse és külön a piarista könyvtárak anyaga. Ezen kívül egy-egy kötet a nyugat-, közép-, és

kelet-szlovákiai, az előbbieken nem szereplő könyvtárak anyagával. Az ellenőrizhetőség kedvéért ide idézem szlovákul is a tervezetet:

1. zväzok: Tlačë 16. storočia vo fondoch Slovenskej národnej knižnice
2. zväzok: Tlačë 16. storočia v piaristických knižniciach
3. zväzok: Tlačë 16. storočia vo fondoch Slovenskej národnej knižnice – františkánske knižnice
4. zväzok: Tlačë 16. storočia vo fondoch Slovenskej národnej knižnice – ostatné rádové a šľachtické knižnice
5. zväzok: Tlačë 16. storočia v ostatných fondoch stredoslovenského regiónu
6. zväzok: Tlačë 16. storočia v Univerzitnej knižnici v Bratislave
7. zväzok: Tlačë 16. storočia v Lyceálnej knižnici v Bratislave
8. zväzok: Tlačë 16. storočia vo fondoch ostatných bratislavských knižníc
9. zväzok: Tlačë 16. storočia vo fondoch západoslovenského regiónu
10. zväzok: Tlačë 16. storočia v Lyceálnej knižnici v Kežmarku
11. zväzok: Tlačë 16. storočia v Štátnej vedeckej knižnici v Košiciach a ostatných knižniciach v Košiciach
12. zväzok: Tlačë 16. storočia v Štátnej vedeckej knižnici v Prešove a v ostatných knižniciach v Prešove
13. zväzok: Tlačë 16. storočia vo fondoch levočských knižníc
14. zväzok: Tlačë 16. storočia v ostatných knižniciach východoslovenského regiónu
15. zväzok: Tlačë 16. storočia zachovaných na území Slovenska – kumulatívny zväzok

A tervből nagyon sok minden megvalósult, és ezeket túlmenően is jelentek meg katalógusok. Ez utóbbiakról már beszámoltunk idézett összefoglalásunkban. A terv azonban szerkezetileg is átalakult a megvalósítás során, így – az áttekinthetőség kedvéért – ezt is felsorolom. A közérthetőség kedvéért latinul:

Catalogus generalis operum impressorum saeculi XVI quae
in Slovacia asservantur

Tomus I: ... quae in Bibliotheca nationali Slovaca societatis Matica slovenská Martini asservantur (1993)

Tomus II: ... quae in bibliothecis Ordinis Scholarum Piarum asservantur (1997) (Podolin, Privigye, Szentgyörgy és Nyitra)

Tomus III.: ... quae in bibliothecis Ordinis Franciscanorum asservantur (2014)

Tomus III.a. ... quae in Bibliotheca Banikiana asservantur (2005)

Tomus IV. (előkészületben)

Tomus V.a. ... quae in Bibliothecis Neosolii asservantur (2012)

Tomus VI. (előkészületben)

Tomus VII. (előkészületben)

Tomus VIII. (előkészületben)

Tomus IX.a. ... quae in Bibliotheca Ordinis Scholarum Piarum Trenschiniensis asservantur (1996)

Tomus IX.b. ... quae in Bibliothecis Tyrnaviae asservantur (1998)

Tomus IX.c. ... quae in Bibliotheca Dioecisiana Nitriae asservantur (2000)

Tomus IX.d. ... quae in bibliothecis regionis Dioecesisque Nitrienses asservantur (2013)

Tomus X. (előkészületben)

Tomus XI.a. ... quae in Bibliotheca Publica Litterarum ac Scientiarum Cassoviensi asservantur (2010)

Tomus XII.a. ... quae in Bibliotheca Collegii Lutherani et in Bibliotheca Publica in Eperies asservantur (2003)

Minden kötetben a könyvek egységes szemléletű leírása található, vagyis a műveket és a kiadásokat azonosítják, nemzetközi hivatkozási számokkal látják el. Minden, a könyv történetét feltáró kézírásos bejegyzést közölnek (proveniencia), azokat is, amelyek nem a mai Szlovákia területén kerültek a kötetbe (vagyis szakítottak a történelmietlen régebbi gyakorlattal, amikor csak azokat a bejegyzéseket közölték a szlovák katalógusok, amelyek a mai határokon belül íródtak). A kötetekben kiváló mutatók segítik a tájékozódást (a leírás sorrendje a szerzők alfabetikus rendje). Ezek: a névmutató a címlapon található további közreműködőkről; az előszavakban, ajánlásokban és alkalmi költeményekben lévő nevekről; a nyomdászok és nyomdák topográfiai mutatója; a nyomdászok és a kiadók névmutatója; az egykori tulajdonosok (pontosabban a kézírásos bejegyzésekben szereplő nevek) regisztere; időrendi; végül nyelvi mutató. Ha több mai könyvtár anyaga szerepel a kötetben, akkor a mai lelőhelyek mutatójával egészül ki a katalógus.

Lívia Fábryová: Tlače 16. storočia v knižniciach nitrianskeho samossprávneho kraja a nitrianskej diecézy. – Opera impressa saeculi XVI quae in bibliothecis regionis dioecesisque Nitriensis asservantur, Martin, Slovenská národná knižnica, 2013. (Generálny katalóg tlačí 16. storočia zachovaných území slovenska. – Catalogus generalis operum impressorum saeculi XVI quae in Slovacia asservantur, Tomus IX. d.) 384 p.

Az 587 kötet alapvetően négy könyvtárban található. Nyitrán az Egyházmegyei Könyvtárban (Nitra, Dionézna knižnica) és a piarista rend ottani gyűjteményében (Nitra, Piaristická knižnica), Komáromban a Duna Múzeumban (Komárno, Podunajské múzeum), és Apponyban, az Apponyi család egykori, mára felújított, látogatható kastélyában (Oponice, Aponiovská knižnica). Rögtön megjegyezzük, hogy a nyitrai piaristák könyvanyagát úgy ismerhetjük meg, ha a II. volument együtt használjuk a most ismertetett kötettel. A II. kötetben vannak azok, amelyeket elvittek Túrócszentmártonba (Martin), a Matica Slovenská Könyvtárába (ma a Szlovák Nemzeti Könyvtár), ami Nyitrán maradt, az került a mostani katalógusba (annak ellenére, hogy a restitúció, vagyis 1995 után a Martinban volt könyvek is visszakérültek Nyitrára).

A többi kisebb könyvtárban kettő–tíz 16. századi nyomtatvány található. Ilyen intézmények Nyitrán a Mezőgazdasági Múzeumi (Nitra, Slovenské poľnohospodárske múzeum), az itteni Városi Levéltár (Nitra, Štátny archív), és a katolikus plébánia (Nitra, Rímskokatolícke fary). Léván az 1927-ben, Nécsey József póstamester által létrehozott Bars-megyei Múzeum (Levice, Tekovské múzeum), és az itteni Levéltár (Levica, Štátny archív). Érsekújvárott a helyi Városi Múzeum (Nové Zámky, Múzeum), Trenčsénben is a Városi Múzeum és a Városi Levéltár (Trenčín, Múzeum, Štátny archív), Topolcsányban a Trebics-hegység Múzeuma (Topoľčany, Tribečské múzeum), Szakolcán a Hegyháti Múzeum (Skalica, Záhorské múzeum) és a bajmóci Pálffy kastély (Bojnice, zámok). Miután a jelzett intézmények jellemzően a 18. és a 19. században jöttek létre, az egykori tulajdonosi bejegyzések között a korai újkor olvasmánytörténeti kutatója nem találkozik kiemelkedő személyek neveivel. A nyitrai nagyobb gyűjteményekben őrzött kötetek azonban a helyi egyháztörténeti kutatásoknak kiváló forrásai.

Klára Komorová, Helena Saktorová: Tlače 16. storočia vo františkánskych knižniciach. – Opera impressa saeculi XVI quae in bibliothecis Ordinis Franciscanorum asservantur, Martin, Slovenská národná knižnica, 2014. 706 p. (Generálny katalóg tlačí 16. storočia zachovaných území slovenska. – Catalogus generalis operum impressorum saeculi XVI quae in Slovacia asservantur, Tomus III.) 703 p.

A második világháború után a mai Szlovákia területén volt ferences rendházakból elkobzott, a Szlovák Nemzeti Könyvtárban (Túrócszentmárton, Martin, Turčiansky Svätý Martin) található könyvanyag 2300 kötetet tesz ki. Nem csupán számarányuknál fogva a könyvtár legérdekesebb gyűjteménye, hanem azért is, mert a ferences rendházakban fennmaradt könyvekben található a legtöbb kézírásos bejegyzés. Két fontos szempont miatt van ez így: egyrészt a ferencesek csak

használják a könyvet, nem birtokolják (*ad usum*), így gyakran egy-egy könyv számos rendházban is megfordul valaki kezében. A legtöbb olvasó jelzi a használat tényét. Másrészt a ferences rendnek több rendtartománya volt a Magyar Királyságon belül (szalvatoriánusok, mariánusok, ladislaiták), és külön Erdélyben is (Szent István Rendtartomány). Vagyis nem úgy, mint a jezsuitáknak, akik csak a *Provincia Austriaca* részeként éltek a Magyar Királyságban. Ebből következően, a Habsburg-udvar török politikájában csalódott arisztokrata családok a 17. század második felétől határozottan a ferencesek felé fordultak. Azért is, mert a ferencesekre lehetett számítani a világi papok hiányának pótlásában is, az egyszerű emberek kedvelték őket, és ők programszerűen a gyülekezetekkel foglalkoztak. A főúri családok rendre a ferences rendnek adományozták a családi könyvtárjukban őrzött régebbi könyveket. Így a 18. században már nem olvasott 16. századi könyvanyagból sok minden a ferenceseknél került megőrzésre napjainkig. Az arisztokrata családokhoz viszont a 16. század számos kiváló értelmiségének könyvei kerültek.

Ha ebből a szempontból nézzük a most kézben tartott katalógus tulajdonosi bejegyzések mutatóját (proveniencia regiszter), feltűnik számos ferences rendház és szerzetes, így a többi régi könyves kötet mutatóival együtt, többük olvasmányjegyzéke is rekonstruálható. A legismertebb nevek közülük azok, akiknek teológiai, illetve történeti munkájukat is ismerjük: Nádasdy Bálint, Újlaki Imre, Dúsi Jakab, Somlyai Mihály.

Az arisztokrata családok tagjai számos kötetben tűnnek fel egykori tulajdonosként, a Batthyányak, a Rákócziak, a Révayak, a Forgáchok, a Thurzók és a Czoborok. Fontos számunkra a művelt köznemesség jelenléte a bejegyzésekben, mutatva a nemesi művelődés kiszélesedését: a Kecskések, a Bornemiszák, a Kopcsányiak, a Listiek, az Apponyiak, vagy a Telegdiak. Ezen családok a 16. században többnyire protestánsok voltak, így udvari könyvtárjukban számos protestáns lelkesztől származó könyv is fennmaradt: Beythe István, Kanizsai Pálfi János. A katolikus értelmiség természetesen is jelen, olyan író főpapokkal és szerzetesekkel, mint Monoszlóy András, Mossóczy Zakariás, Náprágyi Demeter, Káldi György, Kitionich János, Kutasi János, Hajnal István, stb. Van néhány nemzetközileg is kutatott személytől fennmaradt kötet is a gyűjteményben: Johannes Eck, Johann Fabri.

E sorok írója sokkal érdekesebbnek tartja ennél a Magyar Királyság-béli humanizmus emlékeit, amelyeket a ferences könyvtárak őriztek meg. A 16. század első feléből Habsburg Mária udvari papja, Johann Henckel, a történetíró Stephanus Brodaricius, a késmárki humanista iskola szervezője Leonhard Stöckel. Külön érdekes a 16. századi humanista körből a mecénás, esztergomi érsek Nicolaus Olahus, és a Magyar Királyságban élő, flamand klasszikus filológus Nicasius Ellebodus bejegyzése egy-egy könyvben.

Magyar írók is feltűnnek, mint egykori könyvtulajdonos: a költő Apponyi Balázs, és Balassa Bálint, a történetíró Elias Berger, az önéletríró Wathay Ferenc, a vallásáldoztatása történetét ránk hagyó Vörösmarty Mihály, a nyomdász Ferenczffy Lőrinc, a fordító Laskai János stb.

De ne feledkezzünk el arról, hogy együttesen, ezek a könyvek az egykor volt ferences rendházak könyvtárait is dokumentálják (ezt a katalógust ismertette ZVARA Edina, *Magyar Könyvszemle*, 131[2015], 374–376). Jól kiegészítik azokat a köteteket, amelyekben a 16–17. századból fennmaradt ferences könyvtári katalógusokat adták közre Magyarországon, az *Adattár 16–18. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* sorozatban (19/1, 19/3. kötetek, Zvara Edina munkájaként).

A szlovákiai könyvtörténeti irodalom érdekes, és nagyon hasznos eredménye két képes album. Az egyik a Pozsonyi Egyetemi Könyvtár emblémás könyveiről készült. 99 szerző, 224 műve, 259 kiadásban, 11 nyelven. Ennyi emblémás könyv képezi a Könyvtár gyűjteményét. Rövid bevezetés után csupán képekkel, és rövid szerzői életrajzokkal találkozunk. A képek kiváló minőségűek, tehát akár proveniencia kutatásra is alkalmas a kötet, a kéziratos bejegyzések jól olvashatók. Sajnos a szerző nem elemezte az emblémás könyvek helyi használati szokásait, jóllehet ezek a kézírások

jegyzetek ezt lehetővé tették volna (**Klára Mészárosóvá: Emblémové knihy Univerzítnej knižnice v Bratislave. – Emblem Book's in the University Library in Bratislava.** Bratislava, 2011, Univerzitná knižnica v Bratislave. 303 p.).

A másik albumot a tőrőcszentmártoni (Martin, Turčiansky Svätý Martin) nemzeti könyvtár ösnyomtatványairól adták ki (516 inkunábulum található a gyűjteményben). A szerző célja, a gyűjtemény értékeinek bemutatása mellett az volt, hogy képet adjon a 15. századi európai könyvművészet történetéről is (**Lubomír Jankovič: Inkunábuly. Umenie európskych knižných tvorcov 15. storočia v zbierke Slovenskej národnej knižnice,** Martin, Slovenská národná knižnica, 2014. 358 p.).

A kötet rendező elve is művészettörténeti. A szerző öt fejezetre osztva mutatja be a korai nyomtatott könyvek díszítés, illetve könyvkötés történetét. A festett, illetve aranyozott díszítéssel gazdagított kiadványokkal kezdi a történetet, utalva a kéziratfestés hagyományaira. A második fejezet a kalligrafikus és tollrajzos díszítésű ösnyomtatványokról mutat példákat, olyanokat, amelyeket nem festettek ki, vagy eleve nem is ilyen céllal készítették. Művészettörténetileg igazolhatóan a harmadik fejezetnek kellett a legerjedelmesebbnek lenni, hiszen a legtöbb könyvdísz a 15. századi nyomtatott könyvekben fametszetként készült. Van olyan példa, amely fametszet utólag festett, de leginkább megmaradt az eredeti nyomtatott valójában. A legismertebb e könyvek közül persze Hartmann Schedel Világkrónikája (*Chronica Mundi*), de ide tartozik Thuróczy János *Magyar krónikája* (*Chronica Hungarorum*, 1488) is. A negyedik fejezet egy nem kellőképpen kutatott területet állít a figyelem középpontjába. A kiadói és a nyomdászjelvényeket mutatja be. A kötet ötödik fejezete a könyvkötés történetének kiemelkedő műhelyeinek históriája, már olyanoké, amelyek termékeit a Szlovák Nemzeti Könyvtár őrzi.

Csak utalnék a szlovák könyvtártörténeti kutatások két jeles alakjának monográfiára, hiszen ezeket már az elmúlt években ismertettem (**Klára Komorová: Knižnica Zachariáša Mošovského.** Martin, 2009, Slovenská národná knižnica. – Ism.: MONOK István, *Magyar Könyvszemle*, 127[2011], 280–282.; **Helena Saktorová: Turzovské knižnice. Osobné knižné zbierky a knihy dedokované členom rodu Turzovcov.** Martin, 2009, Slovenská národná knižnica. – Ism.: MONOK István, *Magyar Könyvszemle*, 127[2011], 282–284.)

A *Kniha* folyóirat rendszeresen megjelent, az utóbbi években gyakran a szlovák könyvtárosok által szervezett könyv-, könyvtártörténeti konferenciák anyagait is közli. Az alapítás 40. évfordulóját ünneplő könyvtörténeti lap kiadója a Szlovák Nemzeti Könyvtár (Martin), a legutóbbi, 2015-ben megjelent „*Kniha 2014*” kötetben a lap története is olvasható (Helena Saktorová). Évfordulós megemlékezések, illetve könyvismertetések mellett a kötet a Pozsonyban, 2014. áprilisában megtartott „Könyvtörténeti kutatások Szlovákiában és Közép-Európában” (*Výskum dejín knižnej kultúry na Slovensku a v Stredoeurópskom priestore*) című konferencia anyagát tartalmazza. A konferencián a szlovák kutatók mellett cseh, magyar, szlovén, lengyel és szerb kutatók vettek részt, így a könyvtörténeti tematikájában gazdag találkozó alkalmat adott arra is, hogy nagyobb, folyamatban lévő kutatási programok is bemutatásra kerüljenek. Ezek a programok módszereikben követik a nagyobb európai adatbázis építési szokásokat, és miután a 18. század második felében, az egykori szerzetesi rendházak anyaga, majd számos arisztokrata család gyűjteménye szétszóródott, alapvetően fontos az, hogy a könyvtár szétesése előtti állapot rekonstruálható legyen. Vagyis a nagyobb katalogizálási programoknak számos értelme van. A csehországi PROVENIO projekt (<http://www.provenio.net/index.php/en/provenio-the-book-provenance-database>) ugyan első sorban a kiemelkedő személyiségek olvasmányait dokumentálja (Jaroslava Kašparová), de a ma is meglévő könyvekbe bejegyző egyéb, kevésbé ismert személyek olvasási szokásai is látókörbe kerülnek. Hasonló programok zajlanak Krakkótól a Bánátig, hangsúlyt fektetve egyes kolostorok anyagára, egy-egy területen ma kézbe vehető, valamely nemzet számára patriotikumot jelentő könyvekre. Bármilyen is legyen a cél,

az világosan látszik, hogy nem a program címe, a 21. században elhatározott célja a fontos, hanem az, hogy ezek az adatbázisok lassan, és talán minél hamarabb, közös kereső felületen is kereshetőek legyenek. Nem létezik ugyanis 21. századi értelemben vett „nemzeti” kulturális örökség. Csak nemzeti örökségek léteznek. Ami öröksége egy csehnek, szlováknak, az biztosan öröksége egy németnek, egy magyarnak és még sokaknak. Nem az a lényeg tehát, hogy kiemeljük a Bánátban zajló projekt címének anakronizmusát (Régi szlovák és cseh könyvek a Bánátban – Jaromír Linda, Zuzana Čížiková). Mert anakronizmus azt állítani, hogy a Nagyszombatban latinul, németül, vagy éppen magyarul megjelent könyv „szlovák”, mint ahogy – és ezt kihagyja a program – a Budán megjelent szlovák könyv viszont az. A lényeg, hogy ezeknek a feldolgozatlan könyvtáraknak az anyaga számítógépen elérhetővé válik, egy egyszer talán, közös keresővel, szolgálja az egész terület (a Kárpát-medence) könyvtártörténetének a megírását.

Nagyon figyelemre méltó, informatív, angol nyelvű írás a kötetben Aleksandra Vranes összefoglaló írása: *The history of the book culture in the Balkans and its relationship to Central Europe*. Kérdezni ugyan lehet, hogy Bulgária, Románia, Macedónia, Albánia, Szerbia, továbbá Bosznia Hercegovina mellett Horvátország s Szlovénia mitől lett Balkán, de az áttekintés így is kiváló elindulási pontot jelent annak, aki nem itt élőként akar tájékozódni a területre vonatkozó könyvtörténeti kutatásokról. Nem csak a nyugat-európai tudományos műhelyek képtelenek megszabadulni a huszadik század politikai kliséitől, és azt hinni, hogy az, ami a vasfüggönytől keletre volt, az Kelet-Európa, vagy éppen annak déli része a Balkán. Ezzel a szemlélettel ki lehet kerülni a mumust, az egyházat, és vele együtt a vallási kérdéseket is. (Ez így lesz modern, gondolják sokan; hogy anakronisztikus, azt kevésbé tartják gondnak.) A szerző a terület művelődéstörténeti szempontú összemossa helyett figyelhetett volna a nagyon karakteres, kellően nacionalista, de nem sovíniszta horvát könyvtörténetírásának eredményeire, mint a 2002. évi nagyszerű berlini horvát könyvtörténeti kiállítás (**Drei Schriften – Drei Sprache. Kroatische Schriftdenkmäler und Drucke durch Jahrhunderte. Ausstellung in der Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz. 26. April – 8. Juni 2002. Autoren der Ausstellung: Anca Nazor, Josip Bratulić, Mirko Tomasović. Vorsitzender: Josip Stipanov.** Zagreb, 2002, Erasmus naklada. 263 p. – Ism.: MONOK István, *Magyar Könyvszemle*, 119[2003], 504–507.), vagy a kiváló katalógus zágrábi Érseki Könyvtár 16. századi könyveiről (**Katalog kniga XVI. st. u Metropolitanskoj Knjižnici u Zagrebu. – Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum qui in Bibliotheca Metropolitana Zagrabienasi asservantur.** Composuit Vladimir Magić. Zagreb, 2005, Hrvatski državni archiv. 719 p. – Ism.: MONOK István, *Magyar Könyvszemle*, 123[2007], 257–258.).

A *Kniha 2014.* évi kötetében – az említett konferencián elhangzott előadások, könyvkiadás-, nyomda-, illusztráció-, szöveg-, és olvasmánytörténeti szempontból elemeznek jelenségeket, esettanulmányokon keresztül. A tanulmányok többsége szlovák nyelven jelent meg, de vannak angol, illetve német nyelvűek is.

Nagyon fontosnak tartom kiemelni, hogy Szlovákiában, a könyvtörténészek fiatal generációja egy kiváló szakfolyóiratot indított útjára, amely 2006 óta, évente jelenik meg *Studia Bibliographica Posoniensia* a pozsonyi Egyetemi Könyvtár (Univerzita knižnica v Bratislave) kiadásában (<http://www.ulib.sk/sk/publikacie-ukb/studia-bibliographica-posoniensia/>). A folyóirat Open Access hozzáférhető.

A romániai könyvtörténészek évente találkoznak konferenciákon, a Könyvtáros egyesület szervezésében. Anyagi lehetőségeik függvényében, a konferenciák anyagát meg is jelentetik, vagy ha nem sikerül egyben, akkor a könyvtáros, a könyvtörténeti lapokban (*Revista română de istorie a cărții* <http://www.bibnat.ro/Revista-Romana-de-Istorie-a-Cartii-s249-ro.htm>), vagy múzeumi évkönyvekben publikálják a tanulmányokat.

Erdélyben az 1861-ben alapított Román Irodalom és Kulturális Szövetség (*Asociațiunii transil-*

vane pentru literatura română și cultura poporului român [ASTRA]) elindította a *Revista Transylvania* című folyóiratot. A 2015. évfolyam 6–7. összevont számot a könyvtörténetnek szentelték, a 2014-ben, Gyulafehérvárt rendezett VIII. romániai könyvtörténeti konferencia anyagát adták közre (*Bibliologie și Patrimoniu Cultural Național. Noi dimensiuni în cercetarea cărților românești vechi [1691–1830], Ediția a VIII-a*). A vendégszerkesztők a konferencia szervezői, Eva Mârza, és Ana Maria Roman-Negoi. A rendezvényen a román könyvtárosokon, kutatókon kívül csak Csehországból és Szlovákiából voltak vendégek, ők Bél Mátyás (1684–1749) Nyitra megye leírását elemezték.

A konferencia előadói több szempontból közelítették meg a könyves örökség kérdését. Az 1700 és 1830 közti időszakban Tordáról külföldi egyetemre beiratkozott hallgatók műveltségének elemzésétől kezdve, a Határvidék (ungarische *Grenzgebiet* zum Osmanischen Reich) iskoláiban tanított tananyag elemzésén át a 18. században formálódó román nemzeti öntudat művelődéstörténeti aspektusaiig. Az utóbbi évtizedben a romániai kutatók közül többen foglalkoznak a román könyvek forgalmának, olvasásának történetével, nem véletlen tehát, hogy a kérdés ebben a kötetben is szerepel. Az első román nyelvű színházi kiadvány (Szeben, 1897) külön elemzést kapott, a régi román nyomtatványok (erdélyi és budai) díszeteinek, metszeteinek története pedig több tanulmány tárgya volt. A görög-román kulturális kapcsolatok természetes témája a román könyvtörténeti konferenciáknak, itt is két tanulmányt olvashatunk erről, ahogy a Habsburg Birodalom korabeli megítélését is két előadó elemezte (Gheorghe Șincai és William Coxe munkáinak vizsgálatával). A ma is létező könyvtárak anyagát több szempontból is görcső alá vették a kutató könyvtárosok. A Batthyaneum anyagáról *transylvanica* szempontból, illetve Batthyány Ignác spanyol nyelvű beszerzéseit bemutatva. De szászvárosi és marosvásárhelyi régi gyűjtemények egy-egy érdekes darabja is bemutatásra került. Magyar szempontból a legizgalmasabb tanulmány Andreea Mârza írása Dániel Imréről (1754–1804), Batthyány Ignác könyvtárosáról, annak könyveiről. De találunk egy rövid szellemi arcképet a francia humanista Etienne Pasquier-ről (1529–1615) is, a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban lévő kiadványai kapcsán (Elena Damian).

A romániai könyvtörténeti konferenciák egy nagyon jelentős sorozata zajlott Florin Rotaru szervezésében, azzal a koncepcióval, hogy Románia helyet ad nemzetközi találkozóknak, amennyiben a román kollégák is lehetőséget kapnak a nemzetközi szereplésre. A Bukarestben, Sinaiaiban és Mamaiaiban tartott találkozók anyaga, az utolsó konferenciát kivéve, meg is jelent a *Biblioteca Metropolitană București* gondozásában (*Lucrările simpozionului internațional Cartea. România. Europa*. Ediția I–IV. 2009–2012. a konferenciákról lásd: MONOK István, *Magyar Könyvszemle*, 127[2011], 248–252).

A romániai román könyvtörténeti kutatások érthető módon koncentrálnak a régi román nyelvű könyvek történetére. A könyvek példányainak számbavétele régóta folyik, sorra jelennek meg az egyes mai könyvtárakban fellelhető kötetek katalógusai (MONOK István, *Magyar Könyvszemle*, 115[1999], 121–123). A kutatás ma már a könyvek használóira vonatkoznak. A legjobb példa erre Ioan Maria Oros alapos elemzése a szilágysági (Țara Silvaniei) könyvhasználat 18–19. századi történetéről. A könyvbejegyzések alapján azonosított személyek társadalmi hovatartozása, iskolázottsága és a könyvhasználat jellegének összevetésében tanulságos kötettel gazdagodtunk (**Ioan Maria Oros, Eva Mârza: Dimensiuni ale culturii moderne în Țara Silvaniei (secolele XVII–XIX). Cărți și proprietari.** Cluj-Napoca–Zalău, Mega, Porolissum, 2010 [Bibliotheca Musei Porolissensis]. 553 p.)

Ugyancsak ő vállalkozott, a 2015 év végén elhunyt Iacob Mârza útmutatásával az 1948 előtti, az erdélyi román könyvtörténetre vonatkozó munkák kutatástörténeti összefoglalására is (**Ioan Maria Oros, Iacob Mârza: Istoriografia cărții românești vechi din Transilvania, de la începuturi până la 1948.** Cluj-Napoca, Argonaut, 2011 [Myrobiblion]. 134 p.)

Az egyes könyvtárak régikönyv-anyagának katalogizálása is folytatódott, és meg is jelent például az Arad – Strasbourg testvérvárosi program keretében az Aradon őrzött, 16–18. században, Strasbourgban nyomtatott könyvek leírása (**Florin Didilescu: Tipărituri de Strasbourg în colecția de patrimoniu a Bibliotecii „A. D. Xenopol” Arad. Catalog secolele XV–XVIII. – Livres strasbourgeois dans le fonds patrimonial de la Bibliothèque „A. D. Xenopol” d’Arad. Catalogue XVe–XVIIIe siècles.** Arad, Editions Nigredo, 2003. – Ism: MONOK István, *Magyar Könyvszemle*, 119[2003] 409–410.) Ennél is jelentősebb esemény volt a Romániában található ősnymtatványok kollektív katalógusának a kiadása, sajnálatos módon a könyvekben található bejegyzések közlése nélkül (**Elena-Maria Schatz, Robertina Stoica: Catalogul colectiv al incunabilelor din România.** București, CIMEC, 2007. – Ism.: MONOK István, *Magyar Könyvszemle*, 125[2009], 394–396.). Megjelent a bukaresti Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtárának a régi könyv katalógusa is (**Elena-Maria Schatz, Gheorghe Buluță: Carte străină secolele XV–XVIII. Catalog.** Universitatea de medicină și farmacie „Carol Davila”, București, Biblioteca Centrală. București, Editura Universitară, 2001. 424 p.), vagy a kolozsvári Egyetemi Könyvtár 441. ritkaságnak sorolt (Signatura: *Rare*) könyvétel részletesen bemutató katalógus is (**Meda-Diana Hotea, Kovács Mária, Emilia-Mariana Soporan: Catalogul cărții rare din colecțiile BCU „Lucian Blaga” (sec. XVI–XVIII).** Cluj-Napoca, Argonaut, 2007 [Myrobiblon]. 418 p.). De más, kisebb gyűjtemények katalogizálása is megtörtént, így a Szatmár Megyei Könyvtár 16. és 17. századi könyveinek katalógusa is megjelent. Előbbi 1998-ban, a 17. századiaké két kötetben 2005-ben (**Marta Cordea, Paula Vasil-Marinescu: Carte veche străină sec. XVII. Catalog.** Vol. I–II. Satu Mare, 2005, Biblioteca Județeană Satu Mare. 407. 359 p.)

Florin Bogdan, Monica Avram: Cartea veche străină din colecțiile Bibliotecii Județene Mureș (sec. XVI–XVII). Prefața de Iacob Mârza. Sibiu, Editura Astra Museum, 2015. 95 p.

Azt gondolhatnánk, hogy Marosvásárhelyen (Tîrgu Mureș), a Teleki Téka monumentális gyűjteménye mellett – amely ma, Teleki Sámuel magánkönyvtára mellett több ferences rendház (Mikháza [Călugăreni], Kolozsvár [Cluj Napoca] minorita) tékájának nagy részét és a Székelykeresztúri (Cristuru Secuiesc) Unitárius Kollégium könyveit is őrzi –, nem nagyon találunk régi könyveket. Az ebben a gyűjteményben őrzött 16. századi könyvek katalógusa 2001-ben jelent meg (**Mihály Spielmann-Sebestyén, Lajos Balázs, Hedvig Ambrus, Ovidia Mesaroș: Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum Bibliothecae Teleki-Bolyai Novum Forum Siculorum,** Vol. I–II. Târgu Mureș, Biblioteca Județeană Mureș. 2001. 492, 436 p.). Ugyanakkor a Maros Megyei Könyvtárnak, és a Maros Megyei Múzeumnak is van kisebb, 1800 előtti könyveiből álló ritkasággyűjteménye. A most megjelent kötetben a Megyei Könyvtár 30 darab 16. századi, és 78 darab 17. századi könyvnek részletes leírását találjuk, jól szerkesztett mutatókkal. Az ilyen kis könyvtárakban fennmaradt állománynak a legérdekesebb része mindig a nyomtatványokban szereplő kéziratos bejegyzések. Esetünkben a leginkább figyelemre méltó Kájoni János könyvbejegyzése, hiszen a magyar katolikus énekkultúra román ferences úttörője kulturális horizontjáról, olvasmányairól csak nagyon keveset tudunk. (Rövidesen várható a Maros Megyei Múzeumban őrzött régi könyvek katalógusa is, Florin Bogdan és Gordán Edina munkájaként.)

Repertoriul tipografilor, gravorilor, patronilor, editorilor, cărților românești (1508–1830). Ediția a II-a, revizuită și adăugită. Coordinatori: Eva Mârza, Florin Bogdan. Sibiu, Techno Media, Astra Museum, 2015. 305 p. (első kiadás: Sibiu, Techno Media, 2008)

Valamennyi európai ország határai változtak a korai újkor óta. A retrospektív nemzeti bibliográfiák rendszer így természetesen átfedéseket is tartalmaz. Minden, ami a múltban értékes, értéke annak a kulturális közösségnek, amelynek körében létrejött, de értékes öröksége annak a közösségnek is, amelyik ma a területen él. Ezért vannak szerzői, nyelvi és területi *patriotikumok*. Az erdélyi

szász könyvnyomdászat emlékei a német kulturális örökségnek éppen úgy része, mint Magyarország és Románia emlékezetének. Az erdélyi Kolozsváron, a 18. század elején működő unitárius lengyel nyomda a lengyelek emlékezte is, ahogy a magyaroké, és ahogy Romániáé. A közép-európai régióban ezek a felvetések ma is éles, sokszor gyűlöletbe forduló viták tárgya, másutt nagyobb szakértelemmel és kevesebb érzellemmel viszonyulnak ehhez a kérdéshez.

A szóhasználatban lehetünk persze tekintettel egymásra. Nem kell feltétlenül bosszantani másokat nemzeti érzéseikben. A magyar nemzeti bibliográfia címe: „*Régi magyarországi nyomtatványok*”. Ebben szerepelnek az erdélyi nyomdák termékei is, jóllehet, politikailag, Erdély 1541-től kezdődően 1848-ig nem volt a Magyar Királyság része. (Az külön probléma, hogy a Magyar Királyság nem Magyarország, ahogy *Hungaria* sem az.) Nehéz persze olyan kifejezést találni, amely a történelmi helyzetet nem anakronisztikusan fejezi ki, és még a könyvkiadásban használható címet eredményez. Igaz, a cím az említett esetben nem „*Régi magyar nyomtatványok*”, minthogy a „magyarországi” nyomtatványok többsége nem volt magyar. Latin, német, román szlovák stb., és magyar. A most ismertetett könyv címében a „román” nyomdászok, könyvkiadók, metszők, könyvkiadás patrónusai szerepelnek. A „román” ebben az esetben a mai Románia területén élt, és aktív személyeket jelöli. Vagyis – ahogy a magyar retrospektív nemzeti bibliográfiában is szerepelnek az erdélyi szász és román nyomdászok – minden olyan személyről említést tesz a *repertorium*, akiknek a *Partium Regni Hungariae*, a Bánát, Erdély, Havasalföld és Moldva területét közük volt a könyvhöz. Az első megjelent könyvtől (Macarie, Liturghier, Târgoviște, 1508), 1830-ig. Akkor is lehetne vitatkozni a címen, ha a románésti *helyett* Romániéi lenne, hiszen Romania nem létezett 1830 előtt, minthogy 1861-ben jött létre. Arról nem is beszélve, hogy a *repertoriumban* a Budai Királyi Nyomda román nyelvű kiadványainak létrehozói is szerepelnek.

Valóban aggályos az, hogy a temesvári és a jašii könyves emberek egy kötetben tűnnek fel, így az, ebben a formájában, azt az üzenetet hordozza ugyanis, hogy egy művelődéstörténetileg egybe tartozó területről van szó, ami nem igaz. (Arról lehet vitatkozni, hogy ez az üzenet mennyire szándékos, vagy mennyire „így alakult”. Visszaulva a retrospektív magyar nemzeti bibliográfia címére, ott a „*magyarországi*” valóban egy művelődési intézményi rendszereben összetartozó területről van szó, ebből a szempontból nézve jogos a megnevezés.) Az 1508 és 1830 közti időszakban a *repertoriumban* érintett területeknek nagyon kevés közük volt egymáshoz. Még a román lakosság is jelentősen eltérő kulturális ízléssel bírt annak ellenére is, hogy a Kárpátokon belül élt románok egy része hasonló valláshoz tartozott, mint a Kárpátokon túliak. A könyv szerepe a hagyomány közvetítésében, generációról generációra történő hagyományozásában jelentősen más volt a nyugati-, és a keleti kereszténység közösségeiben, és az erdélyi románság a nyugati keresztény kulturális mechanizmusokkal szervezeten csak az *unitus* egyház megszületése után találkozott, jelentősebb mértékben csak a 18. század közepétől.

De Eva Márza munkájában azt kell alapvetően értékelnünk, hogy részletekben sok kiegészítést tesz, ahhoz képest, amit a magyarországi kézikönyvek tudnak. Olyan részletekben főként, ahol a román nyelv, és a román kultúra mély ismerete szükséges. Annak ellenére, hogy ő Erdélyben élő, Szlovákiában született és iskolázódott szlovák, a román kultúra folyamatait belülről látja. Emellett ő, egy román szakember, közösséget szervezett ennek a *repertoriumnak* a megalkotására.

Az a kérdés, hogy egy régi könyvtár, múzeum vagy éppen levéltár, kinek az öröksége (*patrimoniuma*) nagyon fontos kérdés. Abból a szempontból is, hogy a ma élő tulajdonosok, vagy a gyűjtemények kezelői, miként látják azt, mennyire érzik magukénak, és mennyire tudnak mit kezdeni vele. Ha jó szándékkal, nyitottsággal, a megőrzés szándékával viszonyulnak is, felkészültek-e az örökség ápolására, a hozzáférés biztosítására? Az olyan szász levéltárak Romániában, ahol nincsen németül tudó szakember, nem sorolhatóak feltétlenül a jó példák sorába. Ebben az esetben, annyi közül van az örökségükhöz, mint Egyiptom mai arab lakosságának a piramisokhoz: egy helyen vannak.

Szerencsére, kialakulóban van egy fiatal román értelmiségi réteg, amelynek tagjai megtanulnak németül – előnyben van, aki magyarul is megtanul –, és a Romániában fennmaradt német örökséggel tudnak mit kezdeni. Ez egy olyan felület, ahol a „nyugathoz kötődés” kifejeződhet. Ha Erdély fiatal kutatói – magyarok, románok és a német országokban élő németek egyaránt – egyaránt tudnak magyarul, németül és románul, akkor nem angolul próbálnak meg szót érteni olyan témákban, ami angolul el sem mondható.

Samuel Bruckenthal (1721–1803), Erdély kancellárja, nem egyszerűen egy példa az erdélyi felvilágosodás személyiségeire, ahogy a **Bibliotheca Brvkenenthal** könyvsorozat VI. darabja címében áll (**Daniela Dâmboiu–Iulia Mesea: Samuel von Brukenenthal, Model Aufklärung**. Sibiu–Alba Iulia, Altip, 2006), hanem ő az, aki az erdélyi szászok nemzeti gyűjteményét (múzeum és könyvtár) alapította meg 1803-ban. Azért, mert az erdélyi magyar római katolikusoknak már volt Gyulafehérvárt (Alba Iulia, Batthyányi Ignác püspök alapította 1798-ban), és volt az erdélyi magyar kálvinistáknak Marosvásárhelyt (Târgu Mureș, Teleki Sámuel kancellár alapította, 1802-ben). A nyilvános közgyűjtemények gondolata ezekben az esetekben nem egy „felvilágosult gondolat” megvalósulása, a kultúra polgári nyilvánossága felé tett szándékos lépés, hanem a nemzeté válás, az anyanyelvi kultúra intézményes ápolása a fő cél. Ahogy majd az erdélyi románok ugyancsak Nagyszébenben (Sibiu) megalapítják az említett *Astra* kulturális szövetséget 1861-ben, gyűjteményekkel együtt.

Fontos lenne tehát, hogy a **Bibliotheca Brukenenthal** anyagát szakszerűen feldolgozva nyilvános könyvtárrá tegyék, mint erdélyi szász gyűjteményt. A munkák lassan haladnak, legalábbis a módszeres aprómunka, amelyre alapozva lehet komoly monográfiákat, tanulmányokat írni. Több kiváló katalógus megjelent régebben, erről már beszámoltam előző közleményemben (MONOK István, *Magyar Könyvszemle*, 115[1999] 121–123.) A tragikus körülmények közt elhunyt magyar könyvtáros, Olga Șerbănescu elkezdte a 16. században megjelent nyomtatványok módszeres katalógizálását a nemzetközi szabványok szerinti leírással. Munkájának eredményeit el is kezdte kiadni (**Olga Șerbănescu: Catalogul cărții străine din secolul al XVI-lea. Volomul I–II. Litera A–B**. Sibiu – Alba Iulia, Altip, 2007, 2010 [Bibliotheca Brvkenenthal, vol. XI, XLIX] 128. 152 p.). Folytatni kellene a kiadást, hiszen leírásai nagyobb részt készen vannak az ábécé többi betűjét illetően is.

A gyűjtemény anyagának könyvtörténeti érdekességeit a román könyvtörténetírás egyik nagy öregje, Constantin Ittu több kötetben is bemutatta. Mi itt most a különböző ábécés könyvekről írt tanulmányait közlő könyvét említjük elsőként: **Constantin Ittu: 'Revolutio alphabetaria' în Biblioteca Brukenenthal**. Sibiu–Alba Iulia, Altip, 2007 (Bibliotheca Brvkenenthal, vol. VIII). 187 p.

Ugyanabban az évben jelent meg tanulmánygyűjteménye, amely a Könyvtár könyvbejegyzéseiben található, az egyes családok genealógiájára vonatkozó ismereteket elemzi, illetve bemutat ritka kiadású könyveket, az *emblemata*-gyűjteményt, ritka Biblia kiadásokat, illetve a román művelődéstörténetben fontos sorozatokat, folyóiratokat, mint például a *Telegraful Român* (**Constantin Ittu: Tainele Bibliotechii Brukenenthal. Ediția a II-a, revizuită și augmentată de autor**. Sibiu – Alba Iulia, Altip, 2007 [Bibliotheca Brvkenenthal, vol. X]. 234 p.).

A Román Tudományos Akadémia Könyvtára vitathatatlanul a leggazdagabb erdélyi régikönyv-gyűjtemény. Gazdagságát annak köszönheti, hogy a második világháború után a román állam elkobozta a városban található könyvtárakat az azokat kialakító egyházaktól. Három gimnáziumi könyvtárról van szó, a római katolikus, a kálvinista és az unitárius kollégiumokról, a helyi obszerváns ferencesek gyűjteményéről, továbbá a Szatmári Római Katolikus Püspökség, illetve a Balázsfalvi Görög Katolikus Érsekség Központi Könyvtáráról. Ezeket a gyűjteményeket a román állam 1990 utáni restitúciós törvénye ellenére sem adták vissza a tulajdonosaiknak. A könyvvállomány katalógizálása lassan halad, a könyvek használata a nem román kutatóknak a Ceausescu időkben tilos volt. Az azóta eltelt időben pedig szakember hiány – és érdektelenség – miatt alig léptek előre. Az ősnymtatványok katalógusa lassan elkészül, a szakmai közönség nagy érdeklődéssel várja a megjelenését. Az

Akadémiai Könyvtár régi magyar könyveinek (az 1711 előtt, a Magyar Királyságban és Erdélyben megjelent könyvek) katalógusát azonban Sipos Gábor összeállította tanítványával.

A kolozsvári Akadémiai Könyvtár Régi Magyar Könyvtár-gyűjteményeinek katalógusa. Catalogul colecțiilor Bibliotecă Maghiară Veche a Bibliotecii Academiei Cluj-Napoca. Szerk. és a bev. tanulmányokat írta Sipos Gábor; a katalógust összeáll. Kovács Mária, et al. Kolozsvár, Scientia, Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, 2004 (Sapientia könyvek. Társadalomtudomány, vol. 28.). 617 p.

Az egyik legnagyobb régi magyar könyvgyűjtemény (2312 kötet) katalógusát tarthatjuk a kezünkben. Ráadásul azért is fontos a könyvek részletes leírása, mert azok a könyvtárak, amelyeket most az Akadémia őriz, helyben, Kolozsvárt keletkeztek. A könyvek többségét nem később, a 18–19. században hozták ide, hanem jelentős részük, a megjelenésüktől kezdődően a városban volt használatban. A használatnak pedig sok kéziratos bejegyzésekben rögzített nyoma van. Az egyes középszintű iskolák tanárai, az egyházak lelkészei, gyakran adományoztak könyveket az alma maternek, sokuk hagyatéka került az iskola gyűjteményébe, amikor özvegyük, gyermekeik eladták, vagy adományozták azokat.

A könyvek bibliográfiai leírása már a 19. század végén megtörtént, tudtuk azt is, hogy ma ebben a könyvtárban kell lenniük. Most azonban biztosan tudjuk, hogy melyik van meg, melyik veszett el időközben, a megmaradtaknak pedig elkészült a teljes bibliográfiai leírása. A következő lépés nagyon fontos lenne: az román akadémiai könyvtár 16–17. századi könyveinek teljes, és részletes katalogizálása. Annak segítségével ugyanis egy erdélyi város – Kolozsvár –, illetve több egyház értelmiségijeinek kora újkori olvasmányanyaga tárulna elénk. A tulajdonosi bejegyzések alapján ugyanis a mostani, magyar könyvek mellé, a tőlük származó nem magyar anyag is láthatóvá, kutathatóvá válna. Így együtt azután szembesíthető lenne ez a korpusz a korból fennmaradt magán-, és intézményi könyvtárak jegyzékeiből tudható ismeretekkel. Ez utóbbiak megjelentek a magyarországi, szegedi *Adattár* sorozat 16/1–5. köteteként (*Erdélyi könyvesházak, I–V*).

Az erdélyi magyar szakemberek között egy új kutatói generáció nőtt fel, a könyves szakemberek többnyire Sipos Gábor tanítványai. Részben a Calvin-évhez kötődően kezdte meg a munkát Ősz Sándor Előd, teológus, levéltáros, amelynek keretében valamennyi, a mai Románia területén nyilvános könyvtárban fellelhető, 16–17. századi Calvin-kiadást kézbe vett, és egy kötetben közreadta a katalógust.

Ősz Sándor Előd: Bibliotheca Calviniana Transylvaniae. Kora újkori Kálvin-kiadások Erdélyben. Frühneuzeitliche Calvin-Ausgaben in Siebenbürgen. Kolozsvár, EME, 2014, (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek, 21.)

Összesen 358 leírását tartalmazza a katalógus. És mint a legtöbb esetben, a régi könyvek hozzáférhetőségének biztosításán túl, a legnagyobb értéke a kötetnek, hogy kiinduló pontja lehet – a korabeli könyvtárkatalógusok és könyvjegyzékek mellett – a kora újkori Calvin recepció történetének kutatásához. (Ezeket a könyvlistákat az *Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* című, szegedi sorozatban adtuk közre; lásd a 16/1–5. köteteket). Az egyes kötetek címleírásának természetes része a kéziratos bejegyzések közlése. A statisztikai elemzések lehetősége mellett, így képet kaphatunk az egyes egyházakhoz tartozó tulajdonosok Calvin birtoklásáról, sőt, a kötetek használatáról (margójegyzetek, egyetértő, vagy vitatkozó olvasói megjegyzések stb.). Közel 700 egykori tulajdonost azonosított a katalógus összeállítója.

A szerző alapos bevezető tanulmányában meg is írja Jean Calvin eszméinek erdélyi befogadtörténetét, és a tanulmány magyarul és németül is teljes terjedelmében olvasható (vagyis nem csupán egy rövid összefoglaló készült németül). A legérdekesebb számomra az az elemzés, amelyben Ősz Sándor Előd megkísérli bemutatni azt is, hogy a most kézbe vehető kötetek mikor kerültek Erdélybe. Fontos ismeret, hogy Calvin biblia magyarázatai a megjelenés után azonnal eljutottak

a nyugati kereszténység keleti peremére, ezek a kötetek 46%-ban már a 16. században ott voltak. 20% a 17., újabb 20%-uk a 18. században. Ezzel szemben Calvin vitairatainak csak 25%-a jutott el a megjelenést követő években ide, nagyobb részük (45%) 50–80 év késéssel, további 25%-uk a 18. században. A gyűjteményes kötetek (*opera omnia*) 43%-ban a 16. században, 16%-uk a 17.-ben, és 13% a 18. században. (A bekerülés időpontjának valószínűsítése az első könyvbejegyzések dátumai alapján történt.) Nem meglepő, hogy a katolikus intézmények inkább az *opera omnia* kiadásokat vették meg (ahogy a lutheránusok is), és nem Calvin kisebb írásait, vagy nem éppen naprakészen használták, olvasták e műveket. Erdély unitárius értelmisége viszont a kommentár irodalmat és a vitairatokat vette inkább kézbe, igaz utóbbiakban nem kevés lutheránus személy is bejegyezte birtoklását.

A szerző komolyan tanulmányozta a kötetek kötéseit is. Felfedezte, hogy számos kötés abból a városból származik, amelyben egy-egy tulajdonos éppen tanult a helyi egyetemen. E felismerés alapján sikerült neki több olyan személyt azonosítani, aki csak a kötésen, *supralibros*-ként, rövidítve jelezte nevét. A helyi egyetem anyakönyvének erdélyi hallgatói névsorával szembesítette a rövidítéseket. Az így megfejtett, kötéseken, rövidítve szereplő nevek, más katalógusokban is azonosíthatóak.

Csehországban több kutatóműhely is foglalkozik könyvtörténettel, évente számos kötetrel jelentkeznek. Az elmúlt időszakban kiemelkedően fontos *Petr Voít* teljesítménye, akinek új könyvéről folyóiratunk e számában V. Ecsedy Judit számol be. A csehországi kutató műhelyek az elmúlt húsz évben komoly erőfeszítéseket tettek a kora újkori cseh-, és morvaországi főnemesei udvari kultúra bemutatására is. Több alap kutatás is lezajlott, komoly könyvsorozatot adtak ki. Jitka Radimskánek köszönhetően az udvari könyvtárak sorára vonatkozó forrásokat tárták fel, elemezték. Ezzel kapcsolatosan csaknem évente rendeztek konferenciákat, és ezek anyagát rendre közre is adta a České Budějovice-i Egyetem, az *Opera Romanica Universitatis Bohemiae meridionalis* sorozatban.

A Prágában élő francia könyvtörténész, Claire Madl doktori értekezése volt a legutóbbi olyan munka, amely ebben a témakörben megjelent (kutatásait az előbb említett műhelytől függetlenül végezte). Az értekezést Párizsban, az *École pratique des hautes études*-ben védte meg, ennek az iskolának a sorozatában jelent meg munkája.

Claire Madl: „Tous les goûts à la fois”. Les engagements d’un aristocrate éclairé de Bohême. Genève, Droz, 2013 (Histoire et civilisation du livre, vol. 33.). 467 p.

A címben említett arisztokrata, Franz Anton Hartig (1758–1797) teljes életművét elemezte a szerző, szembesítve a megjelent írások, a kéziratban maradt művek szellemi horizontját a családi könyvtárral. Főleg azokkal a kötetekkel, amelyeket ő maga szerzett be. A család – amelynek rövid történetét is olvashatjuk az értekezésben – több generációja a császár diplomáciai testületének tagjait gyarapította, apja Bajorországban volt nagykövet. A könyvtár történetét kezdve tehát okkal tehető fel, hogy jelentős állományt örökölt. Franz Anton Hartig azonban maga alakította könyvtára tematikus profilját. Tanulmányok azok a táblázatok, amelyekben a szerző a különböző időszakokban, általa beszerzett könyvtár tematikus rendjét elemzi. Ehhez persze olyan gazdag forrásbázis kell, hogy nem egyszerűen a könyvtár korabeli katalógusai álljanak rendelkezésre, hanem a beszerzés dokumentálása is. Minthogy ebben az esetben ez a forráshelyzet adott, valóban jól követhető, ahogy az arisztokrata a század utolsó harmadában egyértelműen a természetismeret és a természettudomány felé fordul (túlnyomó részt ilyen könyveket vásárolt).

Franz Anton Hartig életútjának – iskolák, karrier – nyomon követését a szerző úgy végezte el, hogy az egyes korszakokban megszerzett tudást is elemzi. Az iskolai teológia, filozófia után, jelentős irodalmi olvasottságra tett szert (francia és német irodalom, kortársak). Diplomáciai és társadalmi karrierje mentén kiváló földrajzi, történeti és politikaelméleti olvasottságot is szerzett. Élete második felében pedig a mezőgazdasági és természettudományi ismeretek felé fordult.

Kiadott könyvei, és fennmaradt kéziratai is többségükben mezőgazdasági ismeretek, gazdálkodás, utazási levelek, tapasztalatszerzési útjairól, a levegő változása a magasságtól függően. Ugyanakkor kiadott verseket, írt idilleket, morálfilozófiai traktátusokat. Modern gondolkodását jelzi, hogy ránk maradt kézirata a nők helyzetéről a különböző korokban.

Claire Madl ezt a különleges életet úgy mutatja be, mint egy értelmiség-, illetve társadalomtörténeti szellemi útirajzot. Könyv-, és könyvtártörténeti szempontból hihetetlenül nehéz módszert választott, hiszen párhuzamosan futtatja a könyvek gyűjtésének történetét azzal, hogy hogyan változott a könyvtár tartalmi összetétele, ezt folyamatosan szembesíti az éppen abban az életszakaszban írt művek szellemiségével, valamint ezen túlmenően az akkori Német-Római Császárság, azon belül Csehország művelődéstörténetével. A könyvek sorsát az eredeti értelmében ismeri: ahogy az olvasó érti, és a külső történetüket is („*De captu lectoris habent sua fata libelli*”). Végül a könyv egy európai, birodalmi, illetve Cseh Királyság-beli értelmiség-történet. Számomra különösen érdekes az a jelenség, hogy egy francia iskolázottságú, Csehországban élő francia kutató, hogyan próbálja csehnek bemutatni azt a Franz Anton Hartigot, aki franciául és németül írt, és csaknem kizárólag ezeken a nyelveken olvasott. Művelettsége, ahogy a szerző mondja, „*carrefour allemand/française*”, vagyis – és ezt a recenzens mondja – igazi európai: a francia kreatív szellem találkozik a rendszerező, végrehajtó, gyakorlat orientált német világgal benne (együttesen görög és római, csak éppen itt a latin nyelvű francia szerepel a görögként). Mindez a műveltség persze erős ókori és keresztény alapokon nyugszik Franz Anton Hartig iskoláit és olvasmányait látva. Mondhatnánk ezt az olvasottságot univerzálisnak is, de azt hiszem kifejezőbb, ha a korszakra vonatkozó német szakkifejezést idézem: az „*europäische Kulturheimat*” lakója volt, éppen ennek az Európának az összeomlása előtt.

A Német-Római Birodalom egy másik német országa, Szilézia könyvtártörténetének kiváló, anno-tált bibliográfiája jelent meg 2010-ben (**Detlef Haberland, in Verbindung mit Weronika Karlak, Bernhard Kwoka: Kommentierte Bibliographie zum Buch- und Bibliothekswesen in Schlesien bis 1800.** München, Oldenbourg Verlag, 2010, (Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, Bd. 39.) – Ism.: MONOK István, *Magyar Könyvszemle*, 130[2014], 288–289.). Egy további fejezetbe nyújt bepillantást Richard Šipek új könyve.

Richard Šipek: Die Jauerer Schlossbibliothek Ottos des Jüngeren von Nostitz. Bde. 1–2. Peter Lang Verlag, 2014. 243, 410 p.

Másfél évszázaddal lépünk vissza az időben az előzőekben bemutatott könyv világát tekintve, Otto der Jüngere von Nostitz ugyanis 1608 és 1665 között élt. A sziléziai nemes ifjú Löwenbergen (Lwówek Śląski), majd Görlitzben tanult, igazi későhumanista iskolai tananyagot sajátított el. A kötetben megtaláljuk iskolai könyvei jegyzékét is. Ókori klasszikusok a latin és görög tanulmányokhoz, a filozófiai ismeretek megalapozásához, Philipp Melanchthon dialektikája, emellett erős historikus műveltség. A harminc éves háború kezdetén járunk, Sziléziában még erős a helvét szellemiség. Az ifjabbik Otto von Nostitz egyetemi éveit Lipszében töltötte, jogot és történelmet tanult első sorban. Tanulmányai végén a Birodalom több országában és a Genfi grófságban tett látogatást. Fennmaradt útinaplója szerint a történelmi emlékek mellett a fegyvertárak érdekelték (Strasbourgban például csak a katedrális és az Arsenalt írta le).

Nagybátyja Prágában császári hivatalt viselt, ő is itt kezdte pályafutását. Rövid gyakornokság után itáliai utazásra indult. Hazatérte után Boroszlóban (Breslau, Wrocław) viselt jogi hivatalt, majd „*Landeshauptmann Schweidnitz und Jauer*” lett. (Jauer [Jawor] Boroszlótól dél-nyugatra, Schweidnitz [Swiebodzice] pedig délre fekszik.) A jaueri könyvtár aktív gyűjtését Otto der Jüngere von Nostitz 1651-ben kezdte el, ide hozta a családi örökségből rámaradt könyveket is. A harminc éves háborút lezáró európai rendezés (1648) utáni élet újjászervezésben aktív részt vállalt. A cseh szerző kifejezésével, a jaueri kastély és a könyvtár, igazi „*Barockwelt*”.

Otto der Jüngere von Nostitz hagyatéki összeírását 1666-ban végezték el, fennmaradt a könyvtár katalógusa is. Így képet alkothatunk arról, milyen volt a könyvtár rendje, tematikus összetétele. Furcsa mód a teológia került előre, igaz nem nagy számban volt ilyen könyve. A jog és a politika hangsúlyos helyen szerepel a rendben (*ordo librarium*), a hadművészet, a lótenyésztéssel és a lovassággal kapcsolatos könyvek külön csoportot képeznek, csakúgy, mint a gazdálkodás alapl művei. (A magyar főnemesi könyvtárakban is ebben az időben különítették el az ökonómia szakot.) A beszéd-, és a levélgyűjtemények különválasztása nem tipikus a kortárs könyvtárakban, valószínű jogi praxisához hasznos volt ezen könyvek külön kezelése. Metszetgyűjteményét külön tartotta, és volt ritkaságyűjteménye is. A történelem a leghangsúlyosabb szakcsoport, 18 alosztással. (*Theologici, Iuridici, Politici, Medici, Philosophici, Mathematici, Astronomici, Architectura militaris, Equestris, Oeconomici, Humanistae, Oratores, Epistolares, Poetae, Musicalia, Lexica Latina, Linguistae, Kupfer, Libri Historici*)

A forrásanyag lehetővé tette a könyvbeszerzés irányainak a feltárását is. Fő partnere, Theodor Moretus (1602–1667) volt, az antwerpeni nyomdász család rokonságából származó, Prágában aktív, Boroszlóban elhunyt természettudós, aki – egyes források szerint – a prágai Klementinum jezsuita nyomdáját is felügyelte. A közvetlen környezetéből a boroszlói könyvkereskedőt, Johann Lischkét kell kiemelni, mint aki sok könyvet szerzett be neki.

A könyvtár, a családdal, a második világháború után Csehszlovákiába került, itt államosították a Cseh Nemzeti Könyvtár javára. Ma itt, a prágai Örökségvédelmi Hivatalban és Boroszlóban az Egyetemi Könyvtárban is található kötetek a gyűjteményből.

A Cseh Köztársaság egyik kiemelt könyvtörténeti programja, a PROVENIO (<http://www.provenio.net>) adatbázis építése. Ebben főnemesi, nagypolgári, illetve tudós könyvtárak rekonstrukcióját végzik a kéziratos bejegyzések, *ex librisek* alapján.

Otto der Jüngere von Nostitz könyvei közül közel 3000 kötet szerepel az adatbázisban, és ezekben csaknem 500 különböző más személy bejegyzése is szerepel. Jól látszik, hogy a könyvgyűjtő főnemes könyvtára részben megőrizte a 16. századi sziléziai könyves világ képét is, például Johannes Cato von Krafftheim (1519–1585) gyűjteményének egy részét is. (Andreas Duditius nem szerepel az egykori tulajdonosok között.) A könyv egy nagyon sajátos megoldást választott a könyvtár anyagának a bemutatására. Nem közli ugyanis a könyvek leírását (azok CD-ROM mellékleten, illetve az említett PROVENIO adatbázisban szerepelnek), csupán a kéziratos bejegyzéseket.

A jövő könyvtörténeti kutatásainak egyik fontos eleme lesz, a különböző országokban élő, ma fiatal szakemberek együttműködése. Ezért is fontos a 2013-ban megrendezett wrocławai könyvtörténeti szeminárium, ahova olyan történészeket hívtak meg, akik a könyv címében „Közép-Európa”-nak megjelölt terület kora újkori könyves kultúrájával foglalkoznak. Személyesen én nem szeretem, ha a nyugati és a keleti kereszténység történetének bármely aspektusát egyetlen kötetben tárgyalják. Az a kötet üzenete ugyanis, hogy ez egy egységes, kultúrájában homogén terület, jóllehet az ukrán és a sziléziai művelődéstörténet aligha hasonlítható össze, mint egynemű jelenség. Az is igaz ugyanakkor, hogy pontosan a nyomtatott könyv történetének vannak olyan személyiségei, akik nyugati műveltséggel, a keleti keresztények körében kezdtek el könyvet kiadni. Ezeket a személyeket több nemzet is a maga kultúrája hőseinek tekinti.

Early modern print culture in Central Europe. Proceedings of the young scholars section of the Wrocław seminars September 2013. Eds. Stefan Kiedroń, Anna-Maria Romm, Patrycja Poniatowska. Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2014. 204 p.

A kötetben jól látszanak kortárs kutatási hangsúlyok. Ilyenek a könyvillusztráció története, szöveg és kép viszonya, ilyen a személyes kapcsolati rendszerek könyves vonatkozásai, ilyen a kommunikációs hálózatok története, vagy a nemzeti kulturális öntudat kiépülésének könyvtörténeti

jelenségei, és végül a könyv társadalomtörténete: patronátus, mecénatúra és a könyvgyűjtés összefüggései.

A tanulmányokat emellett aszerint is lehet csoportosítani, hogy melyik korabeli ország könyvtörténetére vonatkoznak. A Magyar Királyságról, Sziléziáról, a Cseh és a Lengyel Királyságról, a Litván Nagyfejedelemségről szól a legtöbb írás.

Az első tanulmány *Farkas Gábor Farkas* tollából származik, a *Chronica Hungarorum* (Buda, 1473) fennmaradt példányainak történetét elemzi, hangsúllyal a korabeli tulajdonosok, vagyis a könyv olvasói körének bemutatására (*The First Printed Book in Hungary*). A könyv megírásának és megjelentetésének humanista szemléleti háttere, és ennek hatása a megjelent mű olvasói körére, olyan jelenség, amelyet valóban csak nagyobb számú fennmaradt példány egy-egy időszakban történő használata bemutatásával lehet elemezni. Sajnos a *Chronica Hungarorum*nak ehhez a vizsgálathoz nem maradt fenn kellő számú példány (10 darab), de a tanulmány mégis megkísérli a vizsgálati módszer jogosságát igazolását.

A személyes, illetve tudományos kapcsolati hálózatok vizsgálata nagy tömegű adatokon már lehetséges, ha egy könyv létrehozásakor közreműködő valamennyi személy nevét (szerző, jegyzet-író, kiadó, üdvözlő versek írója, ajánlásokban szereplő személyek stb.) rögzítik a nagy elektronikus katalógusokban szorgos könyvtárosok. (Ezért is babona, hogy az elektronikus világban kevesebb könyvtáros kell. Ignoráns, műveletlen politikusok és felelőtlen intézményfenntartók gondolják csak ezt, hiszen agyilag nem képesek semmit felmérni, csak a zsebük gyarapodását). Ha a katalógus, a kézirásos bejegyzésekben szereplők nevét, szereplésük minőségét (adományozó, megajándékozott stb) is rögzíti, akkor válik lehetővé az a vizsgálat, amelyet *Tobias Budke* végzett el, a Mikolaj Radziwiłł „Czarny” számára ajánlott és neki ajándékozott könyvek kapcsán (*A Network and Its Book Gifts: (Mikolaj Radziwiłł „Czarny”)*). A szerző bemutatja a főúr kapcsolati hálóját a helvét reformáció nagyjaival (Heinrich Bullinger, Jean Calvin), a helyi reformátorokkal (mint Jan Łaski), komoly szempontokat adva a Lengyel Királyság-beli reformáció történetének kutatásához.

Agnieszka Patala egy másik szempont szerint ír le egy humanista kört: Andreas Duditius, Thomas Rehdiger, Jacob Monau, Johannes Crato von Krafftheim. A vizsgálati szempont, a borosz-lói (Breslau, Wrocław) 16. századi *respublica litteraria* tagjainak az antwerpeni *Officina Plantiniana*val fennálló kapcsolata, az onnan származó könyvek használata, alapozva az említett személyek könyvtárának ismeretére (*Officina Plantiniana and Breslau in the 16th Century: The Acquisition of Books*).

A könyvek bejegyzéseinek vizsgálata alkalmas arra is, hogy egyes területek közti könyvforgalmat jellemezzen, és egyben jelezze az illető régiók eszmetörténeti összefonódását is. A Bohemia és Silesia közti kapcsolatok bemutatását *Vojtěch Šícha* végezte el, a Gottlieb Rudolf Tschammer (1711–1787)-ről elnevezett lutheránus Tescheni (Cieszyn, Český Těšín) könyvtárban található 16–17. századi cseh nyomtatványok elemzésével (*16th Century Bohemian Old Print in the Tschammer Library in Cieszyn*).

A kora újkori könyvkiadói újítások között a képek alkalmazása a tudományos könyvekben nem egyszerűen kereskedelmi és üzleti fogás volt. A tudás maga kötődött a képekhez, függött részben azok minőségétől. A növénytan könyvei nem csupán az új, felfedezett földrészek növényeinek leírásakor használtak illusztrációt, hanem egyes európai területek bemutatásakor is alapvető fontosságúakká váltak. *Dominic Olariu* tanulmánya a herbáriumok 16. századi illusztrációtörténetét dolgozza fel (*The Misfortune of Philippus de Lignamine's Herbal, or New Research Perspectives in Herbal Illustrations from an Iconological Point of View*). Egy egészen más szempontú vizsgálatot végzett el Karolina Mroziewicz, az illusztrált magyar történeti könyvek elemzésével. A kialakuló magyar nemzeti kulturális és történeti identitás korai példáiként kezeli ezeket a nyomtatványokat, az 1488-ban megjelent Thuróczy János *Chronica Hungarorum*ától a *Trophaeum ... Domus Esto*

rasianae-ig (*Illustrated Books on History and Their Role in the Identity-Building Processes: The Case of Hungary, 1488–1700*).

A napjainkban elterjedt kommunikációtörténeti elemzésekre jó példák a kötetben Péter Krisztina és Christine Watson írásai. Előbbi a III. Henrik, francia király ellen 1589-ben elkövetett merényletről szóló híradásokat elemzi, több kiadványtípus segítségével (történeti szakmunkák illetve korabeli hírlapok összehasonlítása; *The News-Writer and the Chronicler*). Utóbbi, a lengyel király, Jan III Sobieski, feleségéhez, Bécs ostromakor (1683) írott levele lengyel, német, latin, és angol fordításait veti össze a kölni újságok hiranyagával (*A Letter from the King of Poland to His Queen: News about of Siege on Vienna in 1683*).

Két tanulmány foglalkozik a mecenatúra kérdéseivel, más-más megközelítéssel. Jan Ivanega három, a 17. század utolsó harmadából származó, a Csehországi hőforrásokra és azok köré szerveződő fürdőéletre vonatkozó kiadvány alapján a Schwarzenberg család könyvkiadási patronátusát elemzi (*Hydraulica Nova, Hydraulica Recusa and Ursprung des Lebens: On the History of the Schwarzenberg Book Patronage*). Mariana Čentěšová a Szirmay család könyvtárának maradványait kutatja az eperjesi evangélikus gimnázium egykori könyvtárában, vagyis a család mecenatúrája a könyvtár gyarapításán keresztül valósult meg. A Szirmayak, 1833-ban jelentős könyvadománnyal támogatták a gimnáziumot, igaz, ekkor már kicsit megkésvé került jelentős, a korai Felvilágosodás jegyében megjelent mű a diákok és tanáraik kezébe (*Selected 17th-Century Prints in the Szirmay Library Preserved in the Fund of the Collegiate Historical Library in Prešov*).

A korai cirill betűs nyomdászatról, illetve a keleti keresztények közti nyomtatott könyvkiadásról Ivan Fedorov és Franciscus/Francysk/Francišak Skaryna/Skoryna tevékenységéről két írás is született. Mindkettő fontos elemzési szempontokat vet fel, és mindkettő informatív, az ukrán, a bjelorusz, a litván és a lengyel könyvtörténetírás és az egyes kulturális közösségek nemzeti öntudatának összefüggései szempontjából. Giuseppe Perri tanulmányának címe is utal erre, hiszen az ukrán történelemszemlélet tükrében írja a kora újkori könyv történetét (*Print Culture in Early Modern Ukraine and Its Ukrainian Historiography*). Raman Voranau pedig a sokféle névformában is ünnepelt – vagyis több nemzet által magáénak tartott – Skaryna alakját, illetve litvánok, ukránok, lengyel, bjelorusz, és orosz megítélését mutatja be (*The Belorussian Printing Pioneer Františak Skaryna: The Early modern Hero in the Later National Interpretations*).

A lett könyvtörténetről a közelmúltban számoltam be egy katalógus kapcsán (**Album amicorum, Piemņas albumu kolekcija (16.–19. gs.) Latvija Universitātes Akadēmiskajā bibliotēkā, Rokrakstu katalogs, – Die Stambbücher der Akademischen Bibliothek der Universität Lettlands (16.–19. Jh.), Handschriftenkatalog.** Sastādījusi/Zusammengestellt von Aija Taimiņa, Riga, LU Akadēmiskais apgāds, 2013. – Ism.: MONOK István, *Magyar Könyvszemle*, 131[2015], 237–239.), de azt hiszem, joggal állíthatom, hogy az elmúlt tizenöt év legérdekesebb kiállítása Közép-Európában, Rigában, a Nemzeti Könyvtárban volt 2014–2015-ben. Ennek katalógusa a kiállítást követően jelent meg.

Manas grāmatas, mans laiks – My Books, My Time, 1514. Catalogue of the exhibition 1514. Book, 2014. National Library of Latvia, Riga, 1. 7. 2014 – 31. 3. 2015. Eds. Andris Levis, Gustav Strenga. Riga, Latvijas Nacionālā bibliotēka, 2015. 319 p.

A kiállítás kezdeményezője, Andris Vilks, a nemzeti könyvtár főigazgatója. 2015-ben költözhetett az észti nemzetikönyvtár új épületébe, amely Riga, az EU kulturális fővárosa rendezvény sorozatának is helyet adott. Az első lett könyv 500 éves évfordulója egybe esett az új nemzeti könyvtár átadási ünnepségeivel. Briliáns ötlet volt, hogy rendezzenek egy olyan kiállítást, amelynek minden darabja 1514-ben megjelent könyv. Az akkori Európa metszeti képét kapta a látogató, az örök igazságot hordozó üzenettel: semmi új a Nap alatt. Az életvezetés hangsúlyai azonban nagyon is mások voltak. A kultúra és a művelődés, annak ellenére, hogy a társadalomnak csak töredéke volt az ol-

vasnitudás birtokában, léptékekkel fontosabb volt a kor emberének, mint a mai „modern” világban. Nem volt egyszerűbb az élet, hallatlanul bonyolult, de stabil erkölcsi szabályok mentén folytak az akkoriak hétköznapijai. A hit abszolút, a vallás jelentős fontossággal bírt, míg az egyház, az előbbi értékeket megfogalmazó politikai komponens, heves kritikákat kellett, hogy elviseljen.

A katalógus bevezető tanulmányai jó eligazítást adnak ebben a sok-könyvű világban. Jānis Krēstiņš az akkori hétköznapokra való emlékezés fontosságáról ír, arról, hogy az egyidőben megjelent könyvek hogyan adják metszetét az akkori létnek. (*Ongoingness 1514: Extending a Moment Beyond the Limits of Time*). A korszak ember emög optimista: reneszánsz öntudat, a mórokat kiűzték, a világot feledezni kezdték. Még optimisták, nem tudják, hogy a felfedezett világ rádöbbeneti az európai embert arra, mennyi mindent nem tud é, és arra, hogy Isten teremtő titkainak megismerése jóval messzebbi cél, mint ahogy azt a 15. század közepén hitték.

A szedés-nyomással elkészülő könyv történetének kezdetén vagyunk, a brit Ejal Poteg azt a pillanatot ragadja meg, amikor a könyv, formájában, használhatósági elvárásaiban éppen csak elindult az úton a mai formák felé (*There and Back Again: The Transformations of the Late Medieval and Early Modern Bible*). Az átmenti korszak kiemelkedő, és egyben tipikus alakja Trithemius apát, aki könyvet ír a másolók, a scriptóriumok dicsőítéséről, és szervezi a megemlékezéseket a könyvnyomtatás feltatájója életéről, és életművéről. Alakját, kulturális és tudományos horizontját, tudományszervezési törekvéseit Klaus Arnold tanulmánya idézi fel (*Johannes Trithemius [1462–1516] und seine Bücher*).

A korszak igazi keresztény filozófiai korszak. Erasmus ideje. A kereszténység volt az a kovász, amely létrehozta Európát, a Római Birodalom összeomlásakor az érkezőket – az akkori migránsokat – „európaizálta” (nem, mint ma, amikor az érkezők fogják Európát „de-európaizálni”). A kereszténység sok ókori kultusz elemét olvasztotta magába, egy-egy ókori szerző keresztényesített verziója nem csupán az új értelmezést, hanem a szöveget magát is átörökítette. Ezért jó választás Jost Eickmeyer tanulmánya Eoban Koch (Hessus, 1488–1540) christianizált erénykatalógusáról, céljáról, hogy iskolai auktorrá tegyék Ovidiust (*Heilige Heldinnen. Ovid-Rezeption, Christianisierung und rinascimentale Poetologie in Eobanus Hessus' Heroidum Christianorum Epistolae [1514]*).

A katalógusban a tanulmányok után műtárgy leírások következnek, ababn a sorrendben, ahogy a 16. század eleji élet egy-egy fontos szegmensét azok bemutatják. A bemuattás sorrendje egyben érték-katalógus. A bemutatott év emberének értékrendje (*ordo vitae*). A Biblia, Isten ideje, Hit, élet, halál, Nyelv, Barátok, Elődök, Tudás, Másság (citādais – otherness: zsidók, arabok, huszíták, eretnekek – feltűnnek más kontinensek népei; ez az egyetlen anakronisztikus elem a kiállításon), Történelem, Köz-Társaság, Mindennapi élet, Könyv, Kis és nagy világunk (felfedezés).

Ezt a kiváló kiállítási katalógust választottam közép-európai pillanatfelvételeim végére, jelezve azt is egyben, hogy Közép- (vagy Köztes) Európa a nyugat-európai, 21. századi gondolkodási divatnak is megfelel, igyekezve ez utóbbi anakronizmusát a történelmi valóságba visszahúzni.